

Дмитро Мірошніченко

ПОСТАТЬ Ф. ПРОКОПОВИЧА В ІСТОРІЇ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Сьогодні Україна переживає небувалу духовну кризу, причиною якої є втрата духовних цінностей, з яких складається основа людського існування: честь, сумління, любов, обов'язок та інші. В університетах, де історично формувалась інтелектуальна еліта суспільства, також спостерігається зниження загального рівня духовності й вихованості студентів, їхня слабка здібність адекватно аналізувати об'єктивну реальність, бачити й розуміти свої цілі та засоби їх досягнення.

З другого боку, фіксуємо втрату деякими викладачами уявлень про своє місце й роль в процесі навчання та вихованні студентів, а в деяких випадках – і моральних принципів. Усе це разом з низьким рівнем контролю, відсутністю єдиної державної політики в питаннях виховання студентської молоді, поширенням платного характеру освіти, поступовим обмеженням можливості його отримання широким колом людей, погіршенням якості освіти в неелітарних школах призводять до того, що в сучасному університеті для студентської молоді характерна подвійна мораль, моральна глухота, орієнтація на атрибути західної культури за рахунок зниження культурних національних цінностей. Це, безумовно, підриває коріння добробуту й стабільності суспільства, послаблює державу, викликає занепокоєння. Завжди досить корисно зазирнути в наше минуле й пошукати відповіді на багато питань освіти та духовності сьогодення у минулому, розглянути постаті наших величезних і славетних вчених освітян і богословів. До цієї когорти можна сміливо віднести постать Феофана Прокоповича. Феофан Прокопович, безсумнівно, один з найвизначніших українських діячів епохи барокко. Різносторонність обдарувань цієї людини не могла не визивати захоплення як сучасників, так і нас, нащадків цього народного генія. Енциклопедичні знання, видатні досягнення в галузі науки, політики, без сумніву дозволяють поставити його в ряд геніїв людства.

Найбільш детальний аналіз постаті та ролі Ф. Прокоповича у вітчизняній науці надав В. М. Ничик у праці «Феофан Прокопович», де автором здійснено аналіз філософських поглядів Феофана Прокоповича, який був головою «вченої команди» Петра Першого. В. Ничик підкреслює активну підтримку та просування Проко-

повичем ідей Реформації та Відродження. Далі дуже цікаво висвітлюється діяльність та роль Прокоповича в творі «Українська педагогіка в персоналіях», що видана у двох томах, за редакцією О. В. Сухомлинської. Слід також відзначити «Філософські твори Феофана Прокоповича» в 3-х томах, які вийшли в світ у 1981 році у Києві. Особистості Ф. Прокоповича торкається і дослідник І. Патрилов своїй «Педагогія Київсько-Могилянської Академії 1631–1817 рр.».

Метою статті є аналіз впливу Ф. Прокоповича на діяльність Києво-Могилянської Академії та дослідження його наукової спадщини.

Феофан Прокопович прожив видатне, але й дуже важке життя Рано втративши батьків, його опікуном став дядько по матері, намісник київського Братського Богоявленського монастиря, професор і ректор Києво-Могилянського колегіуму. Ставши студентом Києво-Могилянського колегіуму, Феофан стає одним з найкращих учнів, добре опанувавши церковно-слов'янську, грецьку та латинську мови, беручи участь у наукових, богословських диспутах, крім традиційних для колегіуму дисциплін вивчаючи твори європейських філософів. Після смерті дядька Феофана Прокоповича підтримував київський митрополит Варлаам Ясинський. У 1698 році, вступивши до Володимир-Волинського уніатського колегіуму, Феофан починає життя в базиліянському монастирі, де приймає унію й постригається в ченці під іменем Єлисея. Після навчання Єлісей у Римської католицької академії св. Афанасія, яку він так і не закінчив заради мандрування по Європі та ознайомлення з ідеями реформаторства, у 1704 Прокопович році повертається в Україну, повністю розчарований західним католицизмом, у тому ж році він проходить епітимію та постригається в православні монахи, прийнявши ім'я Феофана в пам'ять про свого дядька.

З 1705 до 1707 року Феофан Прокопович викладає риторичку, пітику та філософію Києво-Могилянському колегіумі, де починають проявлятися його надзвичайні здібності. Його богословсько-філософські проповіді, були настільки запальними, що були помічені київським генерал-губернатором Д. Голіциним та О. Меншиковим. Це й стало вирішальним чинником у призначенні Феофана Прокоповича 1707 року

префектом Києво-Могилянської академії.

Особистість Феофана Прокоповича, професора та ректора Києво-Могилянської академії, яскрава, енергійна й всебічно обдарована, видатний богослов, вчений, філософ, письменник, проповідник, історик, політичний і церковний діяч. Внесок Феофана Прокоповича в становлення академічної культури академії та й всієї української культури ні з чим не зрівняний.

Гуманістичною спрямованістю відзначалися курси риторики, які з 1635 р. викладав Ф. Прокопович (1681–1736) – центральна фігура в історії Києво-Могилянської академії, професор філософії, а з 1711 року ректор академії. Першим в академії, він звернувся до вивчення людини і висловив революційну тезу, що людина більш знаменита, ніж Бог. Прогресивним явищем в Києво-Могилянській академії стали праці Ф. Прокоповича «Етика» (1708), «Міркування про безбожжя» (1709 рік), в яких він стверджував, що пізнавальні можливості людського розуму безмежні, засуджував сліпий фанатизм та аскетизм. Учений рішуче виступав проти першості духовенства над усіма суспільними класами, завжди вимагав критичного відношення до наукових і життєвих питань. Прокопович був рішучим прихильником суворого сценарія в навчанні риторичі. Прокопович називає риторичу, королевою дуц та найголовнішою з мистецтв. Прокопович вважає головною вартістю мови те, «щоб вона була не чистою латинською мовою», а вкрашала та розкривала предмет мови. Прокопович рекомендував до вживання більш ніж сімдесят фігур, які були розділені на три групи: для вираження думки, для насолоди, та для збудження страсті. Серед них такі цікаві форми, як гіпербат, амфіболія, перифраз, параномасія та інші.

Ф. Прокопович, подібно до Я. Коменського вимагав від вчителів використовувати принципи наочності, доступності, свідомості, систематичності, щоб слухачі свідомо засвоювали знання, сам викладав науки, ясним, доступним методом, з урахуванням індивідуальних здібностей учнів, прищеплював їм уміння самостійно мислити, приділяв увагу практичним заняттям студентів.

Буквар Ф. Прокоповича «Первое учение отроком» (1708), який витримав 12 перевидань, учні читали замість молитов і псалмів. У ньому пояснювалися прості норми моралі. Смертельним гріхом називалися корисливість, ледарство, неуцтво, а найбільшими чеснотами були потяг до знань, працьовитість, сміливість, дотепність.

Дуже виразливим є відношення Прокоповича до релігії та науки. Феофан Прокопович наважувався дати критичний аналіз Святого Письма, можна уявити, чого це могло коштувати

у 18 столітті: в курсі лекцій з філософії він твердить, що «поза межами цього світу нічого немає». Стверджуючи це, він спирається на твори Коперника та вчення Галілея. Прагнучи відійти від богословського погляду на світоустрій він мужньо наважується дати наукове пояснення природним явищам, навіть здійснює у своїх лекціях наукові експерименти з використанням мікроскопа, телескопа, армілярної сфери, основаної на вченні Коперника. Підтримуючи вчення Коперника та Галілея, Прокопович захищає право кожного пізнавати й захищати істину, прагнув зблизити філософію з точними науками, пов'язати логіку й риторичу з практикою.

У своєму вірші «Про папський вирок Галілеєві» можна прочитати такі дуже різкі слова навіть для нашого часу, не кажучи про 18 століття:
*«Чом ти ганьбиш безсоромно ім'я Галілеєве, папо?
 Чим він тобі завинив, старче тиране, скажи?
 Може, злочинний, хотів він одняти у тебе престол твій,
 Чи що тим гірш, намовляв віри у Бога не йнять?».*

Викликає захоплення формулювання Прокоповичем закону незнищуваності матерії «...матерію не можна ніколи створити, ані зруйнувати, також ні збільшити, ні зменшити ту, яку створив Бог на початку світу, і якою і в якій кількості створена, такою залишається досі й буде залишатися завжди». За Ф. Прокоповичем світ є «матеріальним сполученням речей», а «небо складається з матерії». Погодьтеся, фантастичне ствердження для богослова 18 століття! [6].

Ф. Прокопович вважав просвітницьку діяльність найважливішою за усе, вважаючи, «що повністю освідченою можна назвати тільки ту людину, яка не тільки знає християнських авторів, але й вільно орієнтується в культурних досягненнях народів різних релігій, як східних так і західних» [4]. Ф. Прокопович відкрив школу для дітей усіяких станів. Ця школа була найкраща для свого часу як за обладнанням, так і за організацією навчання. Він власне розробив інструкцію, згідно з якою проводилася навчально-виховна робота, встановлювалися правила догляду за учнями, давалися настанови щодо їхньої поведінки в школі, гуртожитку, в церкві.

Ф. Прокопович у праці «Духовний регламент», яка була написана на замовлення Петра Першого, розробив детальний план устрою вищої духовної школи – академії, яка мала стати загальноосвітньою, і в якій могли навчатися діти як духовних, так і світських осіб. Сам Ф. Прокопович був прибічником суворого порядку в організації життя вихованців, і тому рекомендував скласти статут по днях і по годинах, який мав знати кожен учень.

Учений не розробив власної філософської системи, але своєрідно переробив думки по-

передників своєю творчою індивідуальністю. Людину він розумів як носія божественного й природного, яка має елементи живої матерії і людські почуття. Уперше в українській філософії з'явився постулат, що «Бог – це природа», що викликало обурення духовенства [7].

Сміливо можна стверджувати, що після Ф. Прокоповича, якого так підносили Петро Перший, київські вчені не висунули з свого середовища ані одного такого ж відданого державним інтересам діяча світської влади [8].

Прокопович, безсумнівно був однією з найосвіченіших і найталановитіших людей свого часу, важко переоцінити його внесок у розвиток культури й просвітництва – спочатку Києва й України, а потім і Росії – незаперечний. «Нехай просвітництво хвилює вік» – ці слова Феопана Прокоповича є лейтмотивом усього його життя. Ідеї просвітництва, які відстоював Прокопович, були підхоплені й продовжені Татищевим, Кантеміром, Ломоносовим, Козачинським, Кониським, Сковородою, цілою плеядою мислителів-просвітителів другої половини XVIII століття [5]. Діяльність Прокоповича, його талант, кипуча енергія не могли не привернути до нього увагу найвищих посадовців Російській імперії. Сам Петро Перший викликає Феопана до Петербурга, щоб особисто ознайомитись та наблизити таку близьку до свого духу людину. Феопан стає одним з найвищих ієрархів православної церкви. Але попри це він завжди наголошував на необхідності розповсюдження «не токмо священного писання», а й «зовнішнього», світського навчання. Він був блискучим церковним оратором, але без перебільшення треба сказати, що це був і політик, і богослов, і філософ водночас. Спадщина Прокоповича цікава тим, що в ній наявні певні кроки відходу від ідеалізму [1]. У працях Прокоповича відображається зміна основи структури мислення, предмета філософії, внутрішньої субординації підрозділів філософської науки, яка була пов'язана з доланням протилежності небесного й земного, божественного й людського. Філософія перестає цілком орієнтуватися на богопізнання й все більше звертається до вивчення природи й людини [2]. Усе це зумовлює й зміну методів пізнання та його критеріїв, оскільки природознавство та інші науки вже не можуть задовольнятися догматичними релігійними способами доведення, які ґрунтуються виключно на Біблії та творах отців церкви, а тому все частіше звертаються до відчуттів, розуму, науковому експерименту.

Слід особливо відзначити вплив творів Прокоповича «Поетика» та «Риторика». Як і вся шкільна поетика XVII–XVIII ст., вони спираються на раціоналізм. Прокопович визнає мистецтво, затверджене певними правилами та настанова-

ми, мистецтво, що приносить «слухали і користь», але підтримує й принцип правдоподібності. Феопан не може прийняти «буйство», «темряву» стилю, непомірне вживання тропів і фігур, будь яких «куріозних» віршів. Як знайоме й актуально все це для нас, мешканців 21 століття, які дивляться на екран телевізора, споживаючи подібно «буйство» і «темряву» стилю... Твори Феопана завжди малу велику популярність. До наших часів дійшли сім списків «Риторики» Феопана Прокоповича. Різні походження та час цих списків доводять широкую популярність вчення Прокоповича. Немає жодного сумніву що, праці Феопана мали самий широкий вплив на освітян того часу. «Риторика» Феопана Прокоповича знайдені в Чернігівській, Новгородській та Вологодській семінаріях [3].

«Поетика» и «Риторика» Феопана Прокоповича значною мірою зумовили подальший розвиток літературно-теоретичної думки того часу.

Немає жодних сумнівів у тому, що початок кар'єри Феопана Прокоповича в Києво-Могилянській академії став початком нового періоду, який продовжувався до половини століття. Майже усі настанови з поетики та риторики були складені, спираючись на праці Феопана Прокоповича. Таким чином, педагогічна спадщина кращих представників української освіти Києво-Могилянської академії в XVII–XVIII ст. являє собою майже сформовану систему поглядів на світ, людину. Вона була пов'язана не тільки з західноєвропейськими ідеями гуманізму і раннього Просвітництва, але й з українською ментальністю. Українські філософи починають займатися проблемами сутності людини, її ставлення до природи, до Бога, її місця у Всесвіті, проблемами мови, її зв'язку з мисленням. Саме в Київській духовній академії з'явилися перші паростки педагогіки майже за 50 років до того, як педагогіка стала офіційним предметом у вищих учбових закладах України. Рішення про включення педагогіки як навчальної дисципліни до навчальних планів російських духовних академій було прийняте лише у 1869 році. За Статутом 1869 р. викладання педагогіки і морального богослов'я було у межах однієї кафедри [3]. Важко уявити, як би розвивалася вітчизняна педагогіка без впливу Феопана Прокоповича, чия благородна постать є над джерелом вітчизняної педагогіки.

Праці Феопана Прокоповича продовжують привертати увагу навіть і сьогодні. «Поетика» була надрукована посмертно в 1786 р., за 50 років після смерті Прокоповича. Його «Риторика» також пролежала декілька століть, залишившись невиданою з 18 століття до 1982 р., і була відома лише в уривках. Обидві праці написані

латинською мовою склалися з лекцій, 1705 і 1706–1707 роках у Києво-Могилянській академії. Цікаво те, що лекції не були надруковані за життя автора, але саме зараз ідеї Прокоповича починають отримувати достатньо широке поширення серед вітчизняної педагогічної еліти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава, 1994.
2. Зеньковский В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии / В. В. Зеньковский. – М. : Свято-Владимирское братство, 1993. – 240 с.
3. Кузьміна С. Педагогіка в Київській духовній академії: інституційні умови викладання / С. Кузьміна // Київська академія. – 2008. – Вип. 5. – С. 123.
4. Ничик В. М. Феофан Прокопович / В. М. Ничик. – К. : Думка, 1977. – 112 с.
5. Патрило І. Педагогія Київсько-Могилянської Академії 1631–1817 рр. / І. Патрило. – Рим : стародрук, 1998. – 620 с.
6. Прокопович Ф. Філософські твори : в 3-х томах / Феофан Прокопович. – К. : Наукова Думка, 1981. – Т. 2. – 340 с.
7. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посібник у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – 624 с.
8. Феофан (Прокопович) [Електронний ресурс] : Благотворительный фонд «Русское Православие». – Режим доступу : http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi?2_3856. – Назв. с екрана.